

УДК 37.018.262:355

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/49-2-28>

Сергій СОВВА,

orcid.org 0000-0003-3903-9108

кандидат педагогічних наук,

*викладач кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін
Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
(Хмельницький, Україна) sovva.sergiej@ukr.neti*

Валентина МІРОШНІЧЕНКО,

orcid.org 0000-0002-3931-0888

доктор педагогічних наук, професор,

*начальник кафедри педагогіки та соціально-економічних дисциплін
Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
(Хмельницький, Україна) mvi_2016@ukr.net*

РОЛЬ СІМ'Ї В ГРОМАДЯНСЬКОМУ ВИХОВАННІ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті автори висвітлюють роль сім'ї у громадянському вихованні учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів. До чинників, що мають вплив на процес виховання в сім'ї автори відносять матеріальні статки батьків, умови проживання, місцевість проживання, освітній рівень батьків та їх статус в соціумі, чисельність сім'ї, сімейні традиції, ставлення до моральних цінностей. Автори звертають увагу на особливість такої категорії як учні старших класів загальноосвітніх навчальних закладів (старшокласники) – активність у виявленні власного ставлення до оточення, суспільства.

Основними причинами зниження ролі сім'ї у вихованні дітей шкільного віку називаються такі: нівелювання традицій сім'ї, зміна цінностей, небажання чи відсутність можливості у більшості батьків безпосередньо брати участь у вихованні власних дітей, необізнаність батьків з універсальними виховними методиками.

Визначено такі принципи громадянського виховання дітей в сім'ї: народності, гуманізації, культуру відповідності, безперервності, єдності свідомості і поведінки у вихованні, цілеспрямованості, превентивності. Сукупність цих принципів забезпечує успішне визначення мети та підбір методів та форм виховання громадянського виховання дітей в сім'ї. До способів розв'язання завдань громадянського виховання в сім'ї належать такі: налагодження домашнього побуту, розвиток духовних традицій, підтримання морального клімату сім'ї, участь у домашній праці, формування суспільної думки, ознайомлення з пресою, радіо, телебаченням, заняття спортом, підготовка до свят тощо. Так, під час підготовки до свят відбувається обмін емоціями, вияв піднесеного настрою та почуттів.

Звертається увага на важливість не просто здійснювати громадянське виховання у сім'ї, а надихати дітей на громадянське самовиховання. Батьки мають бути прикладом для дітей. Тому значна роль у громадянському вихованні в сім'ї належить позиції батьків.

Автори переконують у вирішальній ролі сім'ї у громадянському вихованні учнів старших класів. Виховання громадянина відбувається паралельно з цілісним процесом формування особистості.

Ключові слова: *громадянське виховання, сім'я, батьки, учні старших класів загальноосвітніх навчальних закладів.*

Sergey SOVVA,

orcid.org 0000-0003-3903-9108

Candidate of Pedagogical Sciences,

*Lecturer at the Psychology, Pedagogy and Social and Economic Disciplines Department
Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine
(Khmelnytskyi, Ukraine) sovva.sergiej@ukr.neti*

Valentina MIROSHNICHENKO,

orcid.org 0000-0002-3931-0888

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

*Head of the Psychology, Pedagogy and Social and Economic Disciplines Department
Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine
(Khmelnytskyi, Ukraine) mvi_2016@ukr.net*

THE ROLE OF THE FAMILY IN CIVIC EDUCATION OF SENIOR STUDENTS OF GENERAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

In this article, the authors highlight the role of the family in the civic education of high school students. Factors influencing the process of raising a family include the material wealth of parents, living conditions, place of residence, educational level of parents and their status in society, family size, family traditions, attitude to moral values. The authors draw attention to the peculiarity of such a category as high school students (high school students) - activity in expressing their own attitude to the environment, society.

The main reasons for the decline of the family's role in raising school-age children are: leveling family traditions, changing values, unwillingness or inability of most parents to participate directly in raising their own children, parents' ignorance of universal educational methods.

The following principles of civic education of children in the family are defined: nationality, humanization, culture of conformity, continuity, unity of consciousness and behavior in education, purposefulness, prevention. The combination of these principles ensures the successful definition of the purpose and selection of methods and forms of civic education of children in the family. Ways to solve the problems of civic education in the family include: establishing home life, development of spiritual traditions, maintaining the moral climate of the family, participation in domestic work, formation of public opinion, acquaintance with the press, radio, television, sports, sports, preparation for the holidays, etc. Yes, in preparation for the holidays there is an exchange of emotions, the expression of high spirits and feelings.

Emphasis is placed on the importance not only of civic education in the family, but also of inspiring children to civic self-education. Parents should set an example for their children. Therefore, a significant role in civic education in the family belongs to the position of parents.

The authors argue for the crucial role of the family in the civic education of high school students. The upbringing of a citizen takes place in parallel with the holistic process of personality formation.

Key words: civic education, family, parents, high school students.

Постановка проблеми. Однією із функцій сім'ї є посередницька функція між державою та громадянином, взаємний обмін цінностей, важливих як для окремо взятої особистості, так і для суспільства загалом. Сім'я як соціальний інститут має значний потенціал щодо впливу на суспільні процеси, щодо формування громадської думки, щодо поширення певних ідей у суспільному просторі, щодо розвитку громадянського суспільства тощо.

Не дивлячись на це, доречною є позиція І. Чеховської. Дослідниця наголошує на обумовлену цими ж таки функціями держави її самостійність. І.Чеховська розглядає функції сім'ї з двох позицій: 1) інтересів держави; 2) інтересів сім'ї. У першому випадку найбільш важливими функціями сім'ї є «демографічна, соціалізація дітей, відтворення трудових ресурсів. У другому – це народження та виховання дітей, передача їм матеріальних та духовних цінностей» (Чеховська, 2013: 56). У контексті нашого дослідження більшу зацікавленість становить друга позиція, в межах якої відбувається громадянське виховання учнів та підлітків у сім'ї.

Як зазначає Н. Мойсеюк, метою виховання в сім'ї є «формування якостей і властивостей особистості, які допомагають гідно долати труднощі й перепони, що трапляються на життєвому шляху...» (Мойсеюк, 2007: 523).

Рівень громадянської вихованості учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів віддзеркалює ситуацію щодо громадянської пози-

ції їх сімей. А оскільки він не завжди задовольняє суспільні очікування, питання громадянського виховання сім'ї та дітей в сім'ї є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В законодавчих актах, що регулюють питання освіти, в тому числі – виховання, значна увага акцентується на громадянському вихованні школярів. Це знайшло своє підтвердження в Указі Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки», а також в Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді, Концепції виховання особистості в умовах розвитку української державності, Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні та інших нормативно-правових актах.

Різноманітні аспекти громадянського виховання є предметом наукових досліджень вчених багатьох галузей та багатьох поколінь. Концептуальні засади громадянського виховання учнів розкрито в працях І. Беха, П. Вербицької, П. Ігнатенка, А. Погрібного, Ю. Руденка, О. Шестопалюка та ін.). Різні аспекти цього питання наведені в роботах О. Жаровської, В.Кузя, М. Стельмаховича та ін. Автори приймають різні позиції щодо обґрунтування місця та ролі громадянського виховання як структурного елемента цілісного виховного процесу (Кравченко, 2009: 85). Психологічним аспектам особистісного розвитку, який слугує яких основою громадянського виховання, присвячені дослідження І. Гальчинського, Г. Костюка, В. Панка та ін. У працях останніх років (І. Бех,

В. Галузинський, В. Євтух та ін.) досліджуються проблеми розвитку ціннісного ставлення особистості до суспільства. Питанням громадянського виховання засобами природи та мистецтва присвячено низку праць В. Бутенка, Н. Волошиної, О. Савченка, Н. Бандури, О. Мазуркевича та ін.

Однак недостатньо з'ясованими є питання щодо ролі сім'ї у громадянському вихованні учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів.

Метою статті є обґрунтування ролі сім'ї у громадянському вихованні учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу. У родині дитина отримує основи виховання (Кондратова, 2006: 91). З метою виховання батьки та інші члени сім'ї здійснюють вплив на дитину. Значною мірою результат такого впливу залежить від дотримання ними принципів виховання.

Як зазначає О. Боровик, «Родина здійснює вплив на суспільні відносини. Глибина внутрішнього світу особистості розкривається в родинному колі в повсякденному житті. Родина бере на себе першочергову роль у формуванні загальнолюдських цінностей. Найбільший вплив родини відтворюється на розвитку духовної, мотиваційно-ціннісної та поведінкової сфери. Шанобливе ставлення до батьків та родичів виховується з раннього дитинства. Сім'я є першою школою життя, яка навчає дитину рідної мови, релігійним ритуалам та традиціям. Тут формується характер і виховуються громадянські якості, зокрема: правдивість, щирість, чесність, милосердя та патріотизм. Родина формує серце та душу дитини, готує її до повноцінного дорослого життя» (Боровик, 2007: 162).

Здійснювати виховання у сім'ї досить складно. Багато чинників мають вплив на цей процес. Від матеріальних статків батьків, умов проживання, місцевості проживання, освітнього рівня батьків та їх статусу в соціумі, чисельності сім'ї, сімейних традицій, ставлення до моральних цінностей. Пріоритетними напрямками виховання у сім'ї є: трудове, моральне, духовно-національне, громадянське, правове, статеве. Для кожної сім'ї перелік цих напрямів може відрізнятися і залежить від низки чинників, зокрема – згаданих вище.

Науковий інтерес наших пошуків зводиться до громадянського виховання, яке здійснюється в сім'ї. Якщо виховання в сім'ї загалом має мету формувати всебічно, гармонійно розвиненої особистості, формувати якості, які сприятимуть подоланню життєвих викликів та труднощів, то мету громадянського виховання в сім'ї, на наш погляд, можна сформулювати, як виховання активної

громадянської позиції дітей. Не лише в навчальному закладі, а й в сім'ї формується усвідомлення дитиною своєї ролі та значення для суспільства, для країни.

Нами було звернуто увагу на громадянське виховання учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів. Варто зазначити про відсутність єдиного підходу вчених до питання особливостей вікової періодизації розвитку особистості. Так, Р.Сойчук визначає «вік учнівської молоді у межах 14–17 років, а саме: 14–15 років як старший підлітковий вік (старші підлітки) та 15–17 років – ранній юнацький вік (старшокласники)» (Сойчук, 2016: 32). Особливістю такої категорії як учні старших класів загальноосвітніх навчальних закладів (старшокласники) є активність у виявленні власного ставлення до оточення, суспільства.

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчує, що «в сучасному освітньому просторі актуальним є питання співвідношення між тим, що учні повинні робити в школі, щоб здобути атестат, і тим, що найімовірніше приведе їх до успіху в роботі, виховає в них справжніх громадян і заохотить учитися на все життя» (Вагнер, 2017: 15).

На жаль, проведені дослідження засвідчує тенденцію зниження ролі сім'ї у вихованні дітей шкільного віку. Основними причинами цього є такі: нівелювання традицій сім'ї, зміна цінностей, небажання чи відсутність можливості у більшості батьків безпосередньо брати участь у вихованні власних дітей, необізнаність батьків з універсальними виховними методиками.

У зв'язку з цим варто згадати основні принципи державної сімейної політики України, а саме: реалізація партнерських відносин між сім'єю та державою; першочерговість у вирішенні потреб дітей незалежно; надання можливостей захистити дитину, її повноцінний фізичний, психічний, інтелектуального та соціальний розвиток; забезпечення передачі з покоління в покоління сімейних, національних і культурних здобутків.

Німецький педагог Г. Кершенштейнер з приводу громадянського виховання виклав свої ідеї в творі «Професійне виховання німецького юнацтва». На думку дослідника, необхідно застосовувати таке виховання, яке б навіювало учня розуміння завдань держави, усвідомлення громадянського обов'язку і любов до батьківщини. Погляди вченого на громадянське виховання в сім'ї були пов'язані з теорією «трудової школи», що передбачала виховання не просто покірних громадян, а громадян мислячих, ініціативних,

наполегливих. Громадянське виховання, за твердженням Г. Кершенштейнера, необхідно реалізувати через трудову школу, суть якої полягає в тому, щоб дати мінімум знань і максимум умінь, навичок, працьовитості, а також відповідні громадянські переконання (Вагнер, 2017: 112). Працюючи в сім'ї учні мають послідовно розвивати у себе якості, необхідні для кращої роботи, прихвально до старанної та чесноної праці.

Сім'я є тим середовищем, де починає формуватися особистість. Цей процес називають соціалізацією. У сім'ї, звертає увагу Т. Кравченко, молода людина отримує не лише уроки «абстрактної соціальності», а й залучається до тих соціальних відносин, які формують зміст її внутрішньої культури, сприяють соціальному становленню. При цьому преференції сім'ї, замученість її членів до суспільного життя, міра морально-емоційного забарвлення можуть сприяти як цілеспрямованій, так і стихійній соціалізації, підтримувати позитивну спрямованість цього процесу чи, навпаки, спричинювати його деструкцію [6, с. 176–177]. Тому доцільним є не лише урахування принципів громадянського та сімейного виховання, але й їх гармонійне поєднання.

Відтак, принципами громадянського виховання дітей в сім'ї вважаємо такі: народності, гуманізації, культуро відповідності, безперервності, єдності свідомості і поведінки у вихованні, цілеспрямованості, превентивності. Сукупність цих принципів забезпечує успішне визначення мети та підбір методів та форм виховання громадянського виховання дітей в сім'ї. До способів розв'язання завдань громадянського виховання в сім'ї належать такі: налагодження домашнього побуту, розвиток духовних традицій, підтримання морального клімату сім'ї, участь у домашній праці, формування суспільної думки, ознайомлення з пресою, радіо, телебаченням, заняття спортом, підготовка до свят тощо. Так, під час підготовки до свят відбувається обмін емоціями, вияв піднесеного настрою та почуттів.

Відомо, що сьогодні характеризується інтенсивним розвитком міжнародних зв'язків. Як зазначає академік В. Кремень, «освіта, уся система виховання повинна готувати людину, органічно адаптовану до життя у світі багатоманітних зв'язків, від контактів з найближчим оточенням до глобальних. Треба навчити молоде покоління культури плюралізму думок. Сучасній людині належить мати розуміння щодо таких принципів, як «Єдність в розмаїтті» та «Доповнення замість протиставлення» (Кремінь, 2002: 2). Виховання учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів має відбуватися таким чином, щоб

кожен з них відчував себе і громадянином своєї Батьківщини, і «частинкою» своєї сім'ї.

Батьки є наставниками, які готують дітей до життя. Тому саме на них покладається відповідальність виховати в дітях такі риси характеру, такі якості, які допоможуть їм бути корисними суспільству. Доречно згадати слова Т. Рузвельта, що «коли ми сприяємо розумовому розвитку дитини і не навчаємо її моральним цінностям, означає, що ми створюємо загрозу для суспільства» (Вагнер, 2017: 37).

Так, принципи сімейного виховання мають забезпечити формування у дітей певних видів поваги до людей, закладів, символів, тощо. Наприклад, вшанування національного прапора. Виховання мужніх вчинків. Так, «Гордість країни» – це національна премія, що вручається громадянам України, які продемонстрували виняткову відвагу та самовідданість.

Важливим є не просто здійснювати громадянське виховання у сім'ї, а надихнути учня на громадянське самовиховання. Батьки мають бути прикладом для дітей. Відомо, для того щоб здійснювати громадянське виховання дітей, необхідно самим бути справжнім громадянином, виявляти чітку громадянську позицію, яка передбачає відповідальність, бажання своєю працею покращувати суспільство, сім'ю, гордість за свою країну та свій народ. Підґрунтям активної громадянської позиції є систематична робота з громадянського виховання. Тому значна роль у громадянському вихованні в сім'ї належить позиції батьків. Це створює необхідність вести мову про особливу значимість удосконалення процесу громадянського виховання в сім'ї.

Висновки. Отже, за результатами проведеного дослідження ми переконалися у вирішальній ролі сім'ї у громадянському вихованні учнів старших класів. Виховання громадянина відбувається паралельно з цілісним процесом формування особистості. З урахуванням згаданого вище, до основних засобів громадянського виховання в сім'ї відносимо такі: особистий приклад, авторитет батьків, морально-психологічна атмосфера сім'ї, виховання через працю, сімейні звичаї і традиції, родинні свята, мовний потенціал, знання родоводу.

Здійснене дослідження не розкриває всіх аспектів порушеної проблеми – впливу сім'ї на формування громадянської позиції старшокласників. Перспективними напрямками подальших досліджень можуть бути: обґрунтування форм і методів сімейного виховання школярів, що відповідають сучасному стану розвитку громадянського суспільства в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Чеховська І. Державна сімейна політика в Україні: теорія і практика реалізації: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2013. 736 с.
2. Мойсеюк Н. Е. Педагогіка: Навчальний посібник. Київ : БКФ, 2007, 656 с.
3. Кравченко Т. В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи: монографія. К. : Фенікс, 2009. 416 с.
4. Кондратова Л.В. Педагогіка в запитаннях і відповідях: Навч. посіб. К.: Знання, 2006. 252 с.
5. Боровик О. В. Детермінанти та чинники формування патріотичної свідомості учнів аграрних ліцеїв. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогічні науки.* 2007. № 38. Ч 2. С. 216–223.
6. Сойчук Р.Л. Виховання національного самоствердження в учнівської молоді : монографія. Рівне. 2016, 416 с.
7. Вагнер Т., Дінтерсміт Т. Мистецтво навчати. Як підготувати дитину до реального життя/ пер. з англ. Н. Борис. Київ : Наш формат, 2017. 312 с.
8. Концепція державної сімейної політики : Постанова Верховної Ради України : від 17.09.1999 р. № 1063-XIV URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063-14>.
9. Кремень В. Г. Філософія освіти XXI століття. *Освіта України.* 2002. 28 грудня.

REFERENCES

1. Chekhovska I.(2013) Derzhavna simeina polityka v Ukraini: teoriia i praktyka realizatsii [State family policy in Ukraine]: monohrafiia. Kamianets-Podilskyi: TOV «Drukarnia Ruta», 2013. 736 s. [in Ukrainian]
2. Moiseiuk N. E. (2009) Pedahohika: [Pedagogy] Navchalnyi posibnyk. Kyiv : BKF, 2007, 656 s. [in Ukrainian]
3. Kravchenko T. V. (2009) Sotsializatsiia ditei shkilnoho viku u vzaiemodii simi i shkoly: monohrafiia. [Socialization of school-age children in the interaction of family and school: a monograph] K. : Feniks, 2009. 416 s. [in Ukrainian]
4. Kondratova O. A. (2006) Pedahohika v zapytanniakh i vidpovidiakh: Navch. posib. [Pedagogy in questions and answers: Teach. manual] K.: Znannia, 2006. 252 s. [in Ukrainian]
5. Borovyk O. V. (2007) Determinanty ta chynnyky formuvannia patriotychnoi svidomosti uchniv ahrarnykh litseiv. [Determinants and factors of formation of patriotic consciousness of students of agrarian lyceums] Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriia : Pedahohichni nauky. 2007. № 38. Ch 2. S. 216–223. [in Ukrainian]
6. Soichuk R.L. (2016) Vychovannia natsionalnoho samostverdzhennia v uchnivskoi molodi : monohrafiia. [Education of national self-affirmation in student youth: a monograph] Rivne. 2016, 416 s. [in Ukrainian].
7. Vahner T., Dintersmit T. (2017) Mystetstvo navchaty. Yak pidhotuvaty dytynu do realnoho zhyttia [The art of teaching. How to prepare a child for real life]/ per. z anhl. N. Borys. Kyiv : Nash format, 2017. 312 s. [in Ukrainian]
8. Kontseptsiiia derzhavnoi simeinoi polityky [Concept of state family policy] : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy : vid 17.09.1999 r. № 1063-KhIV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063-14>. [in Ukrainian]
9. Kremin V. H. (2002) Filosofiiia osvity XXI stolittia. [The philosophy of education of the XXI century] Osvita Ukrainy. 2002. 28 hrudnia. [in Ukrainian]